

DANUTA BORECKA-BIERNAT

Instytut Psychologii, Uniwersytet Wrocławski
Institute of Psychology, University of Wrocław
e-mail: d.borecka-biernat@psychologia.uni.wroc.pl

Wewnątrzrodzinne predyktory obronnych strategii radzenia sobie młodzieży gimnazjalnej w sytuacji konfliktu społecznego

Interfamily predictors of defensive coping strategies in lower-secondary school students in the social conflict situation

Abstract. The aim of the research has been to determine the family aetiology of defensive coping strategies (aggression, avoidance, submission) employed by teenagers in social conflict situations and resulting from educational attitudes and model coping strategies chosen by their parents in analogous contexts. The following assessment methods have been used: the scale of parental attitudes by Mieczysław Plopa, the questionnaire of parental coping strategies in social conflict situations in the child's perception (SRwSK) by Danuta Borecka-Biernat, and the questionnaire of adolescent coping strategies in social conflict situations (KSRK) by D. Borecka-Biernat. The empirical study has covered 892 students (464 girls and 423 boys) aged 13–15, from the first, second and third years of the lower secondary school. The results show that adolescents are not able to deal constructively with the social conflict situation unless in their educational environment they find approval, openness to their matters, recognition of their freedom of action, respect for their rights, and a model of active behaviour provided by significant others while seeking a viable solution to a conflict. Defensive forms of coping strategies in social conflict situations develop under the influence of educational parental attitudes and models of reacting to problems, manifested in parents' behaviours in emotional tension situations.

Key words: lower-secondary school adolescents, social conflict situation, educational parental attitudes, coping strategies

Słowa kluczowe: młodzież gimnazjalna, sytuacja konfliktu społecznego, postawy wychowawcze rodziców, strategie radzenia sobie

WPROWADZENIE

Okres dorastania jest ważnym etapem w życiu każdego człowieka, gdyż stanowi moment przejściowy między dzieciństwem a dorosłością. To stadium licznych zmian rozwojowych, które rozpoczynają się zmianami w wyglądzie zewnętrznym, a są związane z dojrzewaniem biologicznym występującym u młodego

człowieka w wieku 13–15 lat. W tym okresie dokonują się przekształcenia w strukturze procesów psychicznych i osobowości jednostki. Rozpoczyna się też stopniowe „wrastanie” młodzieży w społeczeństwo dorosłych oraz zachodzą zmiany w relacjach społecznych z dorosłymi i rówieśnikami (por. Czerwińska-Jasiewicz, 2003). Młodzież dąży do tego, aby w relacjach z dorosłymi była trak-

towana jako równorzędny partner. Podejmuje walkę o status człowieka dorosłego. Młodzi ludzie, poszerzając swój świat społeczny, uzyskują więcej wolności i niezależności odnośnie do podejmowanych przez siebie decyzji dotyczących różnych obszarów zachowań. Mimo to, mają niejednokrotnie wiele problemów z dostosowaniem swojego postępowania do nowych zadań i ról społecznych. Oprócz tego w sferze kontaktów społecznych zarysowują się konflikty z nauczycielami, sprzeczki z kolegami ze szkoły i z sympatią oraz kłótnie z jednym lub obojgiem rodziców i innymi członkami rodziny (por. Cywińska, 2005; Guszowska i in., 2001; Jaworski, 2000; Miłkowska, 2012; Polak, 2010).

Konflikt szkolny jest interpretowany jako zderzenie się sprzecznych lub niezgodnych dążeń lub zachowań uczniów lub nauczycieli oraz uczniów między sobą, występujących w związku z procesem nauczania i wychowania w szkole (por. Tyszkowa, 1977). Najbardziej konfliktowymi obszarami w układzie uczeń–nauczyciel są oceny szkolne, nietaktowne zachowanie nauczyciela oraz władczy nacisk i sztywność jego wymagań. (por. Guszowska i in., 2001; Miłkowska-Olejniczak, 2002; Miłkowska, 2012; Plewicka, 1977). Warto zaznaczyć – jak zauważa Zofia Plewicka (1977) – że konflikt ucznia z nauczycielem jest sytuacją trudną dla ucznia, a mało znaczącą dla nauczyciela, który najczęściej go nie dostrzega lub lekceważy. W miarę pobytu ucznia w szkole zwiększa się jednak częstotliwość występowania zatargów uczeń–nauczyciel.

Z kolei konflikty rówieśnicze, mimo silnego ładunku emocjonalnego, są krótkotrwałe, przy jednoczesnym zmniejszaniu się częstości zatargów w miarę pobytu ucznia w szkole (por. Plewicka, 1977). Główne ich powody to zaczepki, wyśmiewanie, niesłuszne posądzenia, obmowa, zdrada, niedyskrecja czy brak kultury w zachowaniu oraz rywalizacja o stopnie lub powodzenie u płci przeciwnej, władzę nad klasą i prestiż sportowy (por. Krzyśko, 1999; Lejman, 1987; Miłkowska-Olejniczak, 2002; Miłkowska, 2012).

Konflikty z rodzicami to ważne źródło napięć emocjonalnych w okresie dorostania (por.

Kobus, Reyes, 2000; Sikora, Pisula, 2002). W związku ze zmianą stosunku dorastającego dziecka do rodziców, na skutek wyostrego krytycyzmu, pojawia się kryzys autorytetu rodziców oraz konflikty z nimi. Nieporozumienia z matką, ojcem i starszą rodziną występują w około 55–65% populacji uczniów w wieku dorastania, przy czym bardziej konfliktowi są chłopcy niż dziewczęta (por. Matuszewicz, 1997). Wiele z tych konfliktów dotyczy codziennych sytuacji – różnic w gustach, w opiniach, na przykład związanych z ubiorem, muzyką, spędzaniem czasu wolnego czy późnymi powrotami do domu. Mamy tu do czynienia ze ścieraniem się narastającej u młodych potrzeby samodzielności z ustanowionymi przez rodziców nakazami i zakazami oraz tendencjami do kontrolowania, nadzorowania życia i postępowania zbliżających się do dorosłości dzieci. W związku z dojrzewaniem płciowym rośnie zainteresowanie płcią przeciwną. Wybór sympatii przez dziecko może wyzwać niezadowolenie rodziców i stanowić zarzewie konfliktu. Dorastające dziecko żąda bezwzględnej tolerancji i akceptacji dla wybranej osoby i zupełnej swobody w sprawach sercowych. Podobnie brak akceptacji przez dzieci dorastające własnego wyglądu zewnętrznego, wyolbrzymianie swoich wyimaginowanych wad i defektów urody generuje nie tylko zastrzeżenia do swojej figury, lecz także pretensje do rodziców. Niewątpliwie zmienne samopoczucie, huśtawka nastrojów, impulsywność, drażliwość wyzwolone burzą hormonalną u nastolatków denerwują rodziców. Nie są oni w stanie kontrolować procesów emocjonalnych swoich dzieci, a to z kolei staje się podłożem konfliktów (por. Gurba, 2006; Jaworski, 2000; Krzyśko, 1999; Montemayor, 1983).

Sytuacje konfliktu społecznego, które zalicza się do kategorii trudnych sytuacji społecznych, towarzyszą człowiekowi we wszystkich okresach jego życia. Od chwili narodzin każdy człowiek musi uczyć się radzić sobie z trudnościami i wyzwaniem, które przed nim stoją. Sytuacja trudna pobudza młodego człowieka do aktywności ukierunkowanej na odzyskanie równowagi pomiędzy wymaganiami a możli-

wościami i/lub poprawę stanu emocjonalnego. Aktywność, którą podejmuje on w trudnej sytuacji, rozpatruje się w konkretnym kontekście sytuacyjnym jako strategię radzenia sobie w aktualnej sytuacji trudnej (por. Wrześniewski, 1996). Liczne badania i nawet potoczna obserwacja wskazują, że dorastająca młodzież dysponuje niemałym repertuarem strategii radzenia sobie w trudnych sytuacjach społecznych, między innymi w sytuacjach konfliktu społecznego (Balawajder, 2010; Frączek, 2003; Honess i in., 1997; Jaworski, 2000; Kossewska, 1995; Pisula, Baum, 1992; Trylińska-Tekielska, 2005). Są wśród nich **strategie obronne** w sytuacjach konfliktowych. Nie są one ukierunkowane na rozwiązanie i przewyciężenie sytuacji konfliktu, pozwalają jednostce jedynie obniżyć przykre napięcie emocjonalne. Cel zaś, który człowiek sobie początkowo stawiał, zostaje zastąpiony innym – osiągnięciem dobrego samopoczucia. Dzieje się to przez:

- **agresję**, przybierającą formę inicjowanego ataku fizycznego lub werbalnego skierowanego przeciw określonym osobom, powodującą szkody w fizycznym, psychicznym i społecznym dobrostanie innych osób (tj. wywołującą ból, cierpienie, destrukcję, prowadzącą do utraty cenionych wartości);
- **unikanie** konfrontacji z sytuacją konfliktu, polegające zarówno na podjęciu dodatkowych czynności angażujących uwagę i odwracających ją od sytuacji konfliktu (oglądanie telewizji, objadanie się, sen), jak i poszukiwaniu kontaktu z innymi ludźmi;
- **uleganie**, polegające na rezygnowaniu z obrony własnych interesów czy zaniechaniu realizacji własnych celów w sytuacji konfliktu.

Można powiedzieć, że strategie obronne uwzględniają tylko potrzeby terażniejsze, są nastawione na obniżenie napięcia emocjonalnego. Pod wpływem dużego napięcia emocjonalnego maleje zdolność prawidłowej percepcji, człowiek przestaje dostrzegać inne sposoby i możliwości działania. Chęć uwolnienia się od napięcia emocjonalnego przesłania mu fakt, że

traci możliwość realizacji stojącego przed nim celu, jakim jest zmiana lub usunięcie zagrażających okoliczności. Człowiek przyjmujący strategię obronne nie obciąża siebie trudnościami rozwiązywania konfliktu. Tymczasem nierozwiązany konflikt w dłuższej perspektywie wywołuje w nim poczucie niezadowolenia na tle osiągnięć innych ludzi.

Człowiek zatem ma w swoim repertuarze, charakterystyczne dla siebie jako osoby, obronne strategie radzenia sobie z społeczną sytuacją konfliktu. Strategie te stanowią formy zachowania nabytego zgodnie z ogólnymi zasadami uczenia się. Sposoby ujmowania przeszkody i zachowania się w społecznych sytuacjach trudnych, do których zalicza się konflikt, zależą w znacznej mierze od wytworzonych w procesie wychowania nawyków reagowania na trudności. Dzieci mają różne warunki i możliwości kształtowania konkretnych form reagowania na społeczne sytuacje trudne, stwarzane przez rodziców o różnych postawach wychowawczych (Tyszkowa, 1986). Układ postaw emocjonalnych między rodzicami a dzieckiem ma doniosły wpływ na jego rozwój społeczny; staje się dla niego prototypem współżycia społecznego i rozwiązywania społecznych sytuacji trudnych. Na podstawie dostępnych badań psychologicznych stwierdza się, że obronne formy reagowania dziecka na społeczne sytuacje trudne są konsekwencją nieprawidłowych postaw rodzicielskich (Ziemska, 1973). Negatywne postępowanie rodziców powoduje depryzację potrzeb dziecka, przede wszystkim jego potrzeby afiliacji oraz potrzeby bezpieczeństwa. Uważa się, że osoba z poczuciem braku bezpieczeństwa społecznego, znajdująca się w stanie zagrożenia i niepokoju związanego ze sferą kontaktów interpersonalnych, uruchamia wiele strategii radzenia sobie ze stresem zorientowanych emocjonalnie, mających na celu ochronę przeciążonego systemu regulacji (por. Tyszkowa, 1986; Wrześniewski, 1996; Leary, Kowalski, 2001).

W literaturze przedmiotu (por. Guskowska i in., 2001; Januszczyńska, 2001; Liberska i in., 2013; Łukaszewicz, 2002; Olweus, 1980; Płopa, 1983; Poraj, 2002; Wolińska,

2000) znajdujemy dane świadczące, iż obronne formy reagowania dziecka na społeczne sytuacje trudne są konsekwencją nieprawidłowych postaw rodzicielskich, które sprowadzają się do:

1) nadmiernego dystansu uczuciowego (postawa unikania, odtrącania dziecka) przejawiającego się w niechęci wobec dziecka, lekceważeniu jego potrzeb. Dziecko nie doświadcza w swoim rozwoju ontogenetycznym otwartych, ciepłych relacji z osobami znaczącymi. Odrzucenie przez rodziców wywołuje u dziecka stan silnego lęku, niepokoju połączonego z wrogością. Niepokój i wrogość są zredukowane przez agresję, opór, negatywizm lub przez wycofanie się, bierność i apatię. Należy nadmienić, iż sposób reakcji dziecka na odrzucenie zależy między innymi od wzorów i norm funkcjonujących w rodzinie. Zatem przy braku satysfakcjonującej więzi z matką dziecko określa otoczenie i świat jako nieprzyjazne, zagrażające, niebudzące zaufania, co skłania je do koncentracji na sobie, gotowości obrony siebie i reagowania na doznawane frustracje między innymi nastawieniem na obronę własnego „ja”;

2) postawy nadmiernie wymagającej, której objawem osiowym jest „naginanie” dziecka do ideału funkcjonującego w wyobrażeniach rodziców i nieliczenie się z możliwościami rozwojowymi dziecka. Na postawę tę składa się ograniczanie prawa dziecka do samodzielności i do rozwoju zainteresowań indywidualnych. Oczywiście dziecko nie jest w stanie sprostać stale rosnącym wymaganiom rodziców i w konsekwencji podlega surowym karom. Doświadczane frustracje z powodu stawianych surowych wymagań ze strony rodziców powodują u dziecka pojawienie się zachowań obronnych w postaci wycofania się i uległości. W sytuacji trudnej ma ono mniejszą zdolność do właściwej oceny swego położenia i podejmuje mało skuteczne strategie radzenia sobie z problemami. Ponadto nadmiernie wymagający rodzice swoją postawą nie zachęcają dziecka do przejawiania niezależnych zachowań. Taki stan rzeczy w konsekwencji doprowadza do rozładowania wewnętrznych napięć w warunkach pozado-

mowych, w formie zachowań impulsywnych, często agresywnych;

3) postawy nadmiernego ochrania, gdzie nieustanna pomoc rodzica jest odczytana przez dziecko jako komunikat: „nie jesteś w stanie”, „nie potrafisz samodzielnie”. Na zewnątrz tworzy się jego obraz jako coraz bardziej bezradnego, biernego, izolującego, uciekającego od działań społecznych młodego człowieka. Ochraniający rodzice poprzez nagradzanie zachowań zależnych, uległych utrudniają dziecku zdobycie umiejętności samodzielnego radzenia sobie w różnych kontekstach społecznych oraz sprzyjają kształtowaniu się u niego niskiej tolerancji na frustrację. Dla dzieci nadmiernie ochraniających istnieje wiele sytuacji trudnych wskutek braku samodzielności, zaradności i niezależności emocjonalnej, dlatego częste są u nich tendencje do zachowań zawziętych, negatywnie nastawionych do otoczenia społecznego. Ogólnie nadmierna opiekuńczość rodziców najczęściej powoduje opóźnienie dojrzałości społecznej, zależność od innych, bierność lub zachowania roszczeniowe, lekceważenie innych.

W wielu sytuacjach trudnych zachowanie człowieka zależy nie tylko od cech samej sytuacji, na którą ma on zareagować, ale także od sposobu zachowania się innych ludzi znajdujących się w tej samej sytuacji. Nie ulega wątpliwości, że środowiskiem stwarzającym naturalne warunki sprzyjające uczeniu się sposobów reagowania w odpowiedzi na sytuacje trudne jest rodzina. Wiele zachowań społecznych i sposobów rozwiązywania problemów dziecko nabywa, wzorując się na rodzicach. Rodzice, stanowiąc pierwszy wzór zachowań społecznych, tworzą podstawę do kształtowania się podstawowych modeli zachowań u dzieci w środowisku społecznym (por. Rostowska 1993). Maria Tyszkowa (1986) uznała, iż główne wzory reagowania na trudności dziecko znajduje w zachowaniu się rodziców w sytuacjach napięć emocjonalnych oraz w ich ustosunkowaniu się do trudności i niepowodzeń dziecka w działaniu. Ponadto badania prowadzone przez Teresę Rostowską (1997) potwierdziły występowanie współza-

leżności między rodzicami a dziećmi w zakresie najbardziej i najmniej preferowanych przez nich sposobów radzenia sobie w trudnych sytuacjach. W większości badanych rodzin zachodzi całkowite lub częściowe podobieństwo w ramach stosowanych przez nich sposobów radzenia sobie w sytuacjach trudnych, co jest przejawem transmisji międzypokoleniowej.

Wpływ rodziców pełniących, najczęściej nieświadomie, rolę modeli nie zawsze dla dziecka bywa pozytywny. Często jest on niepożądany, zakłóca rozwój dziecka, prowadzi do nabywania niepożądanych zachowań, takich jak agresja, uległość czy ucieczka, wycofanie się z sytuacji społecznej. Liczne eksperymenty nad modelowaniem prowadzono w związku z problemami agresji (por. Brylka 2000; Ratzke i in., 1997; Wojciszke, 2000). Proces modelowania ma znaczenie w odniesieniu do agresji dzieci. Przyczyną powstawania agresji tkwiącą w środowisku rodzinnym jest obecność w rodzinie osoby agresywnej. Przejawiane zachowania agresywne, jeżeli są wzmacniane, mogą się utrwalić i stać nawykiem atakowania. W powstawaniu zachowań agresywnych znaczącą rolę odgrywa ich „nagradzanie”. Jeżeli okaże się, iż obserwowane zachowanie agresywne jest dla modelu skuteczne, nagradzające i prowadzi do zaspokojenia jego potrzeb, to jest dość duże prawdopodobieństwo, że obserwator będzie je naśladował w nadziei, iż jemu także przyniesie gratyfikację (por. Wojciszke 2000). Oznacza to, iż kiedy dziecko widzi, że model otrzymuje za swoje agresywne zachowania swoiste nagrody – na przykład uzyskuje to, czego chce, nie ponosi żadnych konsekwencji (lub niewielkie) i ze strony rodziców brak wyraźnej dezaprobaty – zachęca je to do powielania podobnych zachowań. W rezultacie prowadzi to do utrwalenia agresji, jako skutecznego sposobu zachowania. Dziecko, obserwując pozytywne skutki aktów agresji, nabiera przekonania, że agresja jest sposobem rozwiązywania problemów czy dostępnym środkiem osiągnięcia celów i przekonanie to włącza w kontekst interakcji społecznych, czego wraz z jego własne zachowania agresyw-

ne (por. Urban, 2005). Pogląd, że agresja jest skutecznym sposobem radzenia sobie z trudnościami, że można swoje cele realizować za wszelką cenę – może się kształtować niemal od urodzenia (por. Obuchowska, 2001). Zatem dziecko przejmuje ze środowiska rodzinnego agresywne formy zachowań i traktuje je jako skuteczne sposoby rozwiązywania problemów, osiągnięcia celów czy też radzenia sobie z sytuacją trudną.

Wynikiem procesu uczenia się społecznego i wzorowania się na rodzicach są także formy reagowania na sytuacje trudne skoncentrowane na rezygnacji z realizacji dążenia do własnych celów pod wpływem trudności w działaniu i wycofania się z sytuacji trudnej. Zaniechanie realizacji własnych pragnień, brak stanowczości w obronie własnych spraw czy wycofanie się z kontaktów z innymi ludźmi i niepodejmowanie takich form aktywności, które by tych kontaktów wymagały, stanowią inercyjną formę nieśmiałości (por. Tyszkowa, 1997). Modelowanie odgrywa znaczącą rolę w genezie nieśmiałości u dzieci. Najsilniej oddziałują wzorce rodzinne – **nieśmiałe dzieci mają nieśmiałych rodziców** (por. Bandelow, 2011). Rodzice, którzy są nieśmiali, stają się modelami tego typu zachowań dla swoich dzieci. Dziecko, obserwując rodziców mających trudności w interakcjach społecznych, zwłaszcza gdy są oni przedmiotem identyfikacji, zaczyna wzorować się na nich. Badania Philipa Zimbardo (2002) i Barbary Harwas-Napierały (1995) wskazują, że tendencja do wycofania i unikania społecznych interakcji oraz niepowodzeń we właściwym uczestniczeniu w tych interakcjach u dorastających jest wyuczoną formą zachowania, na skutek obserwacji i częstego kontaktu z osobami z najbliższego otoczenia, przejawiającymi takie właśnie zachowanie, tj. w wyniku oddziaływania modeli, najczęściej rodziców.

Ogólnie można powiedzieć, że obronne formy reagowania na społeczne sytuacje konfliktu kształtują się pod wpływem określonych postaw wychowawczych rodziców oraz wzorów reagowania na trudności, obecnych w zachowaniu rodziców w sytuacjach emocjonalnego napięcia.

PROBLEM BADAWCZY

Celem badań własnych było poszukiwanie rodzinnej etiologii obronnych strategii (agresji, unikania, ulegania) radzenia sobie dorastającej młodzieży w sytuacjach konfliktu społecznego (zmienna zależna), tkwiącej w postawach wychowawczych i prezentowanym modelu strategii radzenia sobie przez ich rodziców w podobnych sytuacjach (zmienna niezależna). Badania uwzględniały płęć rodziców i dorastającej młodzieży.

Badania zmierzały do odpowiedzi na następujące pytanie badawcze:

Jaki zespół postaw rodzicielskich i strategii radzenia sobie matek i ojców w sytuacjach konfliktu społecznego postrzegany przez dorastających sprzyja kształtowaniu obronnych strategii (agresji, unikania, ulegania) stosowanych przez dziewczęta i chłopców w tych sytuacjach?

METODA

Osoby badane

Przebadano grupę 464 dziewczynki i 423 chłopców w wieku 13–15 lat. Ogółem w przeprowadzonych badaniach wzięły udział 887 osoby. Wszystkie badane osoby znajdowały się w wieku, który rozwojowo należy do okresu adolescencji. Badani byli uczniami szkół gimnazjalnych z Wrocławia i okolicznych miejscowości. Badania miały charakter grupowy, a przeprowadzono je na terenie szkół. Zastosowano wybór losowy szkół, jednak nie wszystkie wylosowane placówki zgodziły się na przeprowadzenie badań, dlatego też w paru przypadkach skorzystano ze szkół, z którymi tego rodzaju współpraca była możliwa.

Metody

W badaniach posłużono się Skalą Postaw Rodzicielskich w opracowaniu Mieczysława Plopy (1987) do badania percepcji postaw rodzicielskich, Kwestionariuszem Strategii Radzenia Sobie Rodziców w Sytuacji Konfliktu Społecznego w Percepcji Dziecka autorstwa

Danuty Boreckiej-Biernat i Kwestionariuszem strategii radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego autorstwa Danuty Boreckiej-Biernat (2012).

Skala Postaw Rodzicielskich (SPR) Plopy (1987), która służy do badania postaw rodzicielskich w percepcji dzieci, obejmuje 75 stwierdzeń w wersji dla matki i w wersji dla ojca. Badany, ustosunkowując się do każdego stwierdzenia, wybiera jedną z pięciu możliwych odpowiedzi: „prawdziwe”, „raczej prawdziwe”, „trudno mi ocenić”, „raczej nieprawdziwe” i „nieprawdziwe”, przypisując im odpowiednio 5, 4, 3, 2, 1 punkt. Kwestionariusz składa się z 5 skal, każda zaś zawiera po 15 stwierdzeń. Są to: Postawa Akceptacji–Odrzucenia, Postawa Autonomii, Postawa Ochroniająca, Postawa Wymagająca i Postawa Niekonsekwentna. Kwestionariusz SRP jest narzędziem wystandaryzowanym. Sprawdzona jest moc dyskryminacyjna poszczególnych pytań oraz jego rzetelność i trafność. Opracowane są normy w skali stenowej dla dziewcząt i chłopców w wieku 13–19 lat.

Kwestionariusz Strategii Radzenia Sobie Rodziców w Sytuacji Konfliktu Społecznego w Percepcji Dziecka (SRwSK) w opracowaniu Boreckiej-Biernat składa się z dwóch wersji: „Moja matka” oraz „Mój ojciec”. Przeznaczony jest do badania strategii radzenia sobie matki oraz ojca w sytuacji konfliktu społecznego, przy czym zachowania te są poznawane w percepcji ich dorastających dzieci. SRwSK zawiera instrukcję podaną na arkuszu testowym, z którą badany zapoznaje się przed przystąpieniem do wypełnienia testu. W instrukcji zamieszczono niezbędne objaśnienia dotyczące metody i opisano sposób, w jaki należy udzielać odpowiedzi. Oprócz instrukcji, kwestionariusz SRwSK posiada opisy 16 sytuacji konfliktu społecznego w wersji „Moja matka” i taką samą liczbę opisów w wersji „Mój ojciec”. Do każdej z sytuacji podano 4 zachowania wyrażające radzenie sobie rodziców w sytuacji konfliktu społecznego w percepcji ich dziecka – pierwsze odnosi się do agresywnego radzenia (A), drugie do unikowego radzenia (U), trzecie do uległego radzenia (UI), a czwarte do zadaniowego ra-

denia sobie w sytuacji konfliktu społecznego (Z). Badania kwestionariuszem SRwSK można przeprowadzić indywidualnie lub grupowo. Zadaniem osoby badanej jest dokonanie wyboru zachowania (z 4 przykładów), które charakteryzowałoby matkę (ojca), gdyby znalazła się podobnej sytuacji. Wyniki uzyskuje się dla każdej skali oddzielnie dla matek oraz oddzielnie dla ojców, poprzez sumowanie zaznaczonych zachowań w 16 sytuacjach należących do danej skali. Ponieważ w obrębie każdej skali zawarto 16 stwierdzeń, dlatego wyniki surowe poszczególnych skal mieszczą się w granicach od 0 do 16 punktów. Wyniki surowe przekształca się na wyniki znormalizowane – stenowe, co umożliwia określenie strategii, którą matka oraz ojciec podejmują w związku z sytuacją konfliktu społecznego w percepcji córki czy syna. Normy w skali stenowej opracowano na podstawie badania próby 811 uczniów (414 dziewcząt, 397 chłopców) w wieku 13–15 lat, z klas pierwszych, drugich i trzecich ze szkół gimnazjalnych z Wrocławia i okolicznych miejscowości, posiadających oboje rodziców. Kwestionariusz SRwSK odznacza się zadowalającymi wskaźnikami rzetelności w aspekcie zgodności wewnętrznej (alfa-Cronbacha). Współczynniki zgodności wewnętrznej są wysokie w wersji dla matek (M) oraz ojców (Oj) zarówno dla skali agresywnego radzenia sobie rodziców w sytuacji konfliktu społecznego w percepcji dziecka „A” (M: .71; Oj: .71), jak i w skali zadaniowego radzenia sobie rodziców w sytuacji konfliktu społecznego w percepcji dziecka „Z” (M: .71; Oj: .70). Rzetelność skali unikowego radzenia sobie rodziców w sytuacji konfliktu społecznego w percepcji dziecka „U” (M: .66; Oj: .66) oraz skali uległego radzenia sobie rodziców w sytuacji konfliktu społecznego w percepcji dziecka „Ul” (M: .65; Oj: .65) plasują się nieznacznie poniżej wartości .70. Trafność diagnostyczną metody potwierdzono przez porównanie wyników uzyskanych od młodzieży w kwestionariuszu SRwSK „Moja matka” oraz „Mój ojciec” z wynikami uzyskanymi od ich rodziców w innych kwestionariuszach, oceniających zbliżone zmienne [Kwe-

stionariusz Stylu Rozwiązywania Konfliktów opracowany przez Tomasza Wacha (Dąbrowski, 1991), Test Stylu Zachowań w Konflikcie autorstwa Krystyny Balawajder (2010)]. Ze względu na to, że kwestionariusz SRwSK jest zaopatrzony w szczegółową instrukcję, arkusz odpowiedzi oraz klucz do oceny odpowiedzi, można go uznać za wystandaryzowany i obiektywny.

Kwestionariusz Strategii Radzenia Sobie Młodzieży w Sytuacji Konfliktu Społecznego (KSMK) Boreckiej-Biernat (2012) jest przeznaczony do badania strategii radzenia w sytuacji konfliktu społecznego podejmowanej przez młodzież w wieku dorastania. Składa się z opisu 33 sytuacji konfliktu społecznego. Do każdej sytuacji podano 4 zachowania wyrażające radzenie sobie z sytuacją konfliktu społecznego – pierwsze odnosi się do agresywnego radzenia (A), drugie do unikowego radzenia (U), trzecie do uległego radzenia (Ul), a czwarte do zadaniowego radzenia sobie w sytuacji konfliktu społecznego (Z). Wyniki uzyskuje się dla każdej skali oddzielnie, przez sumowanie zaznaczonych zachowań w 33 sytuacjach należących do danej skali. Ponieważ skale składają się z 33 pozycji, osoby badane mogą w każdej z nich uzyskać od 0 do 33 punktów. Współczynniki rzetelności skal wyznaczone metodą wewnętrznej zgodności (alfa-Cronbacha) wynoszą od alfa = .73 (dla skal „Agresja”, „Uległość” i „Zadanie”) do alfa = .694 (skala „Unik”). Trafność skal sprawdzono na wiele sposobów, między innymi potwierdzono trafność zbieżną w odniesieniu do rezultatów kwestionariusza A-R Krystyny Ostrowskiej (2002), Skali Zachowań Asertywnych dla Dzieci – CABS Michelsona i Wooda w adaptacji Marii Oleś (1998) i kwestionariusza stylu rozwiązywania konfliktów przez adolescentów Honessa i współpracowników w adaptacji Bogusławy Lachowskiej (2010). Normy w skali stenowej opracowano na podstawie badania próby 1877 uczniów, w tym 975 dziewcząt i 902 chłopców w wieku 13–15 lat, z klas pierwszych, drugich i trzecich szkół gimnazjalnych ze wszystkich 16 województw w Polsce.

ANALIZA WYNIKÓW BADAŃ

W celu ustalenia, jaki zespół postaw rodzicielskich i strategii radzenia sobie matek i ojców w sytuacjach konfliktu społecznego postrzegany przez dorastających sprzyja kształtowaniu strategii obronnych (agresji, unikania, ulegania) stosowanych przez dziewczęta i chłopców w tych sytuacjach, przeprowadzono analizę krokowej regresji wielokrotnej. Za zmienne zależne przyjęto wyniki w trzech skalach kwestionariusza KSMK: agresywne radzenie sobie w sytuacjach konfliktu społecznego (A), unikowe radzenie sobie w sytuacjach konfliktu społecznego (U) i uległe radzenie sobie w sytuacjach konfliktu społecznego (UI). Jako zbiór zmiennych niezależnych potraktowano wyniki w pięciu ska-

lach kwestionariusza SPR w wersji „Moja matka” oraz „Mój ojciec”: postawa akceptacji–odrzućenia, postawa autonomii, postawa ochraniająca, postawa wymagająca, postawa niekonsekwencji, oraz wyniki w czterech skalach kwestionariusza SRwSK w wersji „Moja matka” oraz „Mój ojciec”: agresywne radzenie sobie w sytuacjach konfliktu społecznego (strategia A), unikowe radzenie sobie w sytuacjach konfliktu społecznego (strategia U), uległe radzenie sobie w sytuacjach konfliktu społecznego (strategia UI) i zadaniowe radzenie sobie w sytuacjach konfliktu społecznego (strategia Z). Wyniki przedstawiono w tabelach 1, 2 i 3.

Pierwszą analizę przeprowadzono na wynikach dziewcząt stosujących agresywną strategię radzenia sobie (por. tabela 1).

Tabela 1. Rodzinne predyktory strategii agresji radzenia sobie dziewcząt (N = 464) i chłopców (N = 423) w sytuacji konfliktu społecznego – równanie krokowej regresji wielokrotnej

Osoby badane	Zmienna	Beta	B	Błąd st. B	t	Poziom p<
Dziewczęta	A–O matki	-.11	-.05	.02	-2.86	.004
	Unik. matki	-.64	-.64	.13	-4.95	.000001
	Uleg. matki	-.24	-.89	.11	-8.19	.000001
	Zad. matki	-.36	-.93	.08	-11.58	.000001
	Unik. ojca	-.67	-.30	.10	-2.99	.003
	Zad. ojca	-.13	-.19	.08	-2.43	.02
	W. wolny	-.12	21.61	1.32	16.41	.000001
	Współczynnik korelacji wielokrotnej: R = .61 Współczynnik wielokrotnej determinacji: R ² = .37 Istotność równania: F(6.457) = 44.40; p < .00001 Błąd std. Estymacji: 3.73					
Chłopcy	A–O matki	-.17	-.07	.02	-3.74	.0002
	Niek. matki	.12	.04	.02	2.71	.007
	Agr. matki	.29	.62	.10	6.28	.000001
	Unik. matki	.29	.29	.10	2.97	.003
	Unik. ojca	.13	-.39	.12	-3.29	.001
	Uleg. ojca	-.18	-.34	.12	-2.91	.004
	Zad. ojca	-.14	-.31	.09	-3.41	.0007
	W. wolny	-.22	1.56	2.06	5.13	.000001
Współczynnik korelacji wielokrotnej: R = .54 Współczynnik wielokrotnej determinacji: R ² = .30 Istotność równania: F(7.415) = 24.83; p < .00001 Błąd std. Estymacji: 3.83						

A–O – postawa akceptacji–odrzućenia. Niek. – postawa niekonsekwentna. Agr. – strategia agresji; Uleg. – strategia uległości; Unik. – strategia uniku; Zad. – strategia zadaniowa.

Na poziom agresywnej strategii radzenia sobie w grupie dziewcząt ma wpływ spostrzegana przez dziewczęta postawa wychowawcza matki: akceptacja–odrzućenie oraz percepowane przez dziewczęta strategie radzenia sobie rodziców w sytuacjach konfliktu społecznego: strategie obronne (unikania, ulegania) i strategia zadaniowa matki oraz strategia uniku i strategia zadaniowa ojca. Spostrzegana przez dziewczęta jedna postawa wychowawcza matki oraz pięć strategii radzenia sobie rodziców w sytuacjach konfliktu społecznego okazały się istotne w równaniu regresyjnym. Współczynnik wielokrotnej determinacji $R^2 = .37$ świadczy o tym, że 37% zmienności w zakresie agresji jako strategii radzenia sobie dziewcząt w sytuacji konfliktu społecznego daje się wyjaśnić na podstawie przyjętego zespołu zmiennych niezależnych. Współczynnik regresji liniowej wskazuje na istnienie ujemnej zależności między postawą akceptacja–odrzućenie matki oraz strategiami obronnymi (unikania, ulegania) a także zadaniową strategią radzenia sobie rodziców a agresywną strategią radzenia sobie stosowaną przez dziewczęta. Badania wskazują, że stosująca agresywną strategię nastolatka nie odczuwa przyjemności, ciepła i satysfakcji w obcowaniu z matką. Próby emocjonalnego zbliżenia się córki do matki są przez matkę traktowane negatywnie. Matka nie wykazuje poszanowania dla potrzeb psychologicznych córki, ogranicza się do zaspakajania potrzeb materialnych. Relacje córek z matkami wskazują na to, że matki są oceniane jako osoby chłodne i niedostrzegające ich potrzeb. Jak widać, nasilenie strategii agresji dziewcząt w sytuacji konfliktu pozostaje w liniowym związku ze stopniem frustracji potrzeb emocjonalnych (miłości, zależności, bezpieczeństwa).

Jaki zespół zmiennych rodzicielskich okaże się istotny dla chłopców? Na to pytanie odpowiadają wyniki kolejnej analizy regresji przedstawione w tabeli 1. Na poziom agresywnej strategii radzenia sobie chłopców w sytuacji konfliktu społecznego mają wpływ spostrzegane postawy wychowawcze matki: postawa akceptacja–odrzućenie i posta-

wa niekonsekwencji, oraz percepowane strategie radzenia sobie rodziców w sytuacjach konfliktu społecznego: strategia stosowana przez matkę (agresja i unikanie) oraz strategie obronne stosowane przez ojca (unikanie, uleganie) i strategia zadaniowa. Współczynnik wielokrotnej determinacji $R^2 = 0,30$ świadczy o tym, że 30% zmienności w zakresie agresji jako strategii radzenia sobie chłopców w sytuacji konfliktu społecznego zostało wyjaśnionych oddziaływaniem przyjętego zespołu zmiennych niezależnych. Współczynnik regresji liniowej wskazuje na istnienie ujemnej zależności między postawą akceptacja–odrzućenie matki oraz strategiami obronnymi (unikania, ulegania) i zadaniową strategią radzenia sobie przez ojca a agresywną strategią radzenia sobie u chłopców. Wyniki wskazują, że przez chłopców stosujących agresywną strategię radzenia sobie matki są oceniane jako osoby chłodne, niedostrzegające ich potrzeb. Próby emocjonalnego zbliżenia się syna do matki są przez nią traktowane negatywnie. Matka nie wykazuje poszanowania dla potrzeb psychologicznych syna, ogranicza się do zaspokajania potrzeb materialnych. Tak więc chłopiec nie odczuwa przyjemności, ciepła i satysfakcji w obcowaniu z matką. Warto również zwrócić uwagę na ujawniony w badaniach fakt, że stosunek matki do syna w percepcji chłopców wykorzystujących w sytuacji konfliktu strategię agresji jest zmienny. Zależy on od chwilowego nastroju, samopoczucia i spraw osobistych. Swój stan emocjonalny matka przenosi na relację z synem. Ignorowanie spraw dziecka, krzykliwość, deklarowanie ograniczeń i kar przeplata się z postawą akceptującą, angażującą się w sprawy dziecka. Nasilenie strategii agresji w sytuacji konfliktu chłopców pozostaje zatem w liniowym związku ze stopniem frustracji potrzeb emocjonalnych (miłości, zależności, bezpieczeństwa) i brakiem stabilności w postępowaniu matki. Ponadto rezultaty badań wskazują, że matki dostarczają chłopcom agresywnych wzorów reagowania na sytuacje konfliktu społecznego. Chłopcy uczą się tych wzorów przez obserwowanie zachowań matek w warunkach rozbieżności dążeń.

Przeprowadzona dotychczas analiza materiału empirycznego była ześrodkowana na agresywnej strategii radzenia sobie dorastających w sytuacjach konfliktu społeczno-g. Nasuwa się pytanie: jaki zespół zmiennych rodzinnych warunkuje poziom unikowej strategii radzenia sobie dziewcząt i chłopców w sytuacjach konfliktu społecznego, przyjętej jako zmienna zależna w krokowej analizie regresji? Prawidłowości ustalone w grupie dziewcząt stosujących unikową strategię radzenia sobie zawiera tabela 2.

Dwie spostrzegane przez dziewczęta postawy wychowawcze (postawa wymagająca matki, postawa nadmiernie ochraniająca ojca) i cztery strategie radzenia sobie rodziców w sytuacjach konfliktu społecznego (strategia agresji matki, strategia ulegania matki,

strategia zadaniowa matki i ojca) okazały się istotne w równaniu regresyjnym. Uwzględniony zespół zmiennych wyjaśnia 18% wartości zmiennej zależnej. Wynika z tego, że może istnieć stosunkowo wiele innych zmiennych współdeterminujących poziom unikowej strategii radzenia sobie u dziewcząt. Współczynnik regresji wskazuje na istnienie dodatniej zależności statystycznej między postawą wymagającą matki a strategią unikowego radzenia sobie dziewcząt. Z przeprowadzonych badań wynika, że matki dziewcząt wykorzystujących w konflikcie strategię unikową w percepcji córek traktują je bezwzględnie, zgodnie ze sztywno przyjętym przez siebie modelem wychowania. Zdaniem córek matka uważa się za autorytet we wszystkich sprawach córki, nie rozumie rodzących się u niej

Tabela 2. Rodzinne predyktory strategii uniku radzenia sobie dziewcząt (N = 464) i chłopców (N = 423) w sytuacji konfliktu społecznego – równanie krokowej regresji wielokrotnej

Osoby badane	Zmienna	Beta	B	Błąd st. B	t	Poziom p<
Dziewczęta	Wym. matki	.16	.04	.01	3.50	.0006
	Ochr. ojca	-.12	-.04	.02	-2.62	.009
	Agr. matki	-.35	-.49	.11	-4.48	.000009
	Uleg. matki	-.22	-.40	.13	-3.15	.002
	Zad. matki	-.54	-.55	.09	-6.26	.000001
	Zad. ojca	-.11	-.13	.06	-2.23	.03
	W. wolny		11.87	1.49	8.00	.000001
	Współczynnik korelacji wielokrotnej: R = .42 Współczynnik wielokrotnej determinacji: R ² = .18 Istotność równania: F(6,457) = 16.32; p < .00001 Błąd std. estymacji: 3.12					
Chłopcy	A-O matki	-.15	-.05	.02	-3.40	.0008
	Agr. matki	.10	.17	.08	2.03	.04
	Unik matki	.30	.52	.08	6.51	.000001
	Uleg. matki	.14	.25	.08	3.10	.002
	Unik. ojca	-.21	-.36	.10	-3.70	.0003
	Uleg. ojca	-.14	-.26	.10	-2.71	.007
	Zad. ojca	-.28	-.32	.07	-4.27	.00003
	W.wolny		8.97	1.45	6.18	.000001
Współczynnik korelacji wielokrotnej: R = .49 Współczynnik wielokrotnej determinacji: R ² = .24 Istotność równania: F(7,415) = 18.46; p < .00001 Błąd std. Estymacji: 3.12						

Legenda: Wym. – postawa wymagająca; Ochr. – postawa ochraniająca; A-O – postawa akceptacji–odrzućenia; Agr. – strategia agresji; Uleg. – strategia uległości; Unik. – strategia uniku; Zad. – strategia zadaniowa.

nowych potrzeb, w szczególności potrzeby autonomii, samodzielności i współdecydowania o swoich sprawach. Ostro egzekwuje wykonywanie swoich poleceń, nakazów, zakazów, nie toleruje krytyki i sprzeciwu. Akceptuje tylko te poczynania córki, które są zgodne z jej pogłębami i oczekiwaniami.

Jaki zespół zmiennych rodzinnych okaże się istotny dla chłopców? Na to pytanie odpowiadają wyniki kolejnej analizy regresji przedstawione w tabeli 2. Jak wynika z danych, unikowa strategia radzenia sobie stosowana w sytuacji konfliktu społecznego przez chłopców wiąże się ze spostrzeganą postawą akceptacji–odrzućenia matki, strategiami obronnymi stosowanymi przez rodziców (unikanie, uleganie) oraz zadaniową strategią radzenia sobie w sytuacjach konfliktu społecznego ujawnianą przez ojca. Współczynnik wielokrotnej determinacji $R^2 = .24$ świadczy o tym, że 24% zmienności w zmiennej – unikowej strategii radzenia sobie chłopców w sytuacji konfliktu społecznego zostało wyjaśnione oddziaływaniem przyjętego zespołu zmiennych niezależnych. Współczynnik regresji wskazuje na istnienie ujemnej zależności statystycznej między postawą akceptacji–odrzućenie matki oraz strategiami obronnymi rodziców (unikanie, uległość) i zadaniową strategią radzenia sobie stosowaną przez ojca w sytuacjach konfliktu społecznego a unikową strategią radzenia sobie u chłopców. Badania wskazują, że u chłopców stosujących unikową strategię, matka w relacji z synem jest oceniana jako osoba chłodna, niedostrzegająca jego potrzeb. Próby emocjonalnego zbliżenia się syna do matki są przez nią traktowane negatywnie. Matka nie wykazuje poszanowania dla potrzeb psychologicznych syna, ogranicza się do zaspokajania potrzeb materialnych. Tak więc chłopiec nie odczuwa przyjemności, ciepła i satysfakcji w obcowaniu z matką. Warto zwrócić również uwagę na ujawniony w badaniach fakt, że matki chłopców wykorzystują w sytuacjach konfliktu społecznego strategię uniku. Oznacza to, że matka spostrzegana jako stosująca w sytuacjach niezgodności dążeń unikową strategię przyczynia się do modelowania u chłopców strategii unikowej, wyko-

rzystywanej przez nich w sytuacjach konfliktu społecznego.

Wprowadzenie do modelu regresji wielokrotnej jako zmiennej zależnej strategii ulegania radzenia sobie dziewcząt i chłopców w sytuacjach konfliktu społecznego przedstawia tabela 3.

W wyjaśnieniu zmienności wyników w skali uległe radzenie sobie w sytuacjach konfliktu społecznego (UI) z kwestionariusza KSMK spośród 18 badanych zmiennych znaczenie ma spostrzegana przez dziewczęta postawa akceptacji–odrzućenia matki, strategia uległego radzenia sobie matki i strategia agresywnego radzenia sobie ojca (współczynnik regresji ujemny) w sytuacjach konfliktu społecznego. Współczynnik determinacji jest niewysoki ($R^2 = .07$), co oznacza, iż jedynie 7% zmienności uległego sposobu radzenia sobie w sytuacjach konfliktu społecznego u dziewcząt zostało wyjaśnione oddziaływaniem przyjętego zespołu zmiennych niezależnych. Pozostałe zmienne uwzględnione w badaniu okazały się nieistotnymi wyznacznikami strategii ulegania w grupie dziewcząt. Z tego wynika, że może istnieć stosunkowo wiele innych zmiennych współdeterminujących poziom strategii ulegania radzenia sobie u dziewcząt. Przeprowadzone badania wskazują, że matki nieukrywające pozytywnych uczuć, wchodzące w życzliwe relacje emocjonalne ze swoimi córkami, otwarte i zaangażowane w ich sprawy mają wpływ na poziom strategii ulegania radzenia sobie w sytuacji konfliktu społecznego u dziewcząt. Analiza wyników badań wykazała także, iż w badanej grupie dziewcząt istotne znaczenie w kształtowaniu strategii ulegania ma dostarczenie wzoru uległego reagowania matki na sytuacje konfliktu społecznego.

Jaki zespół zmiennych rodzinnych okaże się istotny dla chłopców? Na to pytanie odpowiadają wyniki kolejnej analizy krokowej regresji wielokrotnej przedstawione w tabeli 3. Na poziom strategii uległego radzenia sobie chłopców w sytuacjach konfliktu społecznego mają wpływ następujące spostrzegane przez chłopców postawy wychowawcze rodziców: niekonsekwentna postawa matki (współczyn-

Tabela 3. Rodzinne predyktory strategii ulegania radzenia sobie dziewcząt (N = 464) i chłopców (N = 423) w sytuacji konfliktu społecznego – równanie krokowej regresji wielokrotnej

Osoby badane	Zmienna	Beta	B	Błąd st. B	t	Poziom p<
Dziewczęta	A–O. matki	.17	.06	.02	3.66	.0003
	Uleg. matki	.14	.33	.11	3.15	.002
	Agr. ojca	–.11	–.21	.09	–2.39	.02
	W. wolny		2.38	1.20	1.99	.05
Współczynnik korelacji wielokrotnej: $R = .26$ Współczynnik wielokrotnej determinacji: $R^2 = .07$ Istotność równania: $F(3.460) = 11.40$; $p < .0001$ Błąd std. estymacji: 4.23						
Chłopcy	Niek. matki	–.18	–.06	.02	–3.30	.001
	Ochr. ojca	.19	.08	.02	4.02	.00007
	Niek. ojca	.13	.05	.02	2.40	.02
	Uleg. matki	.26	.57	.12	4.98	.000001
	Zad. matki	.18	.25	.08	3.22	.001
	Unik. ojca	.19	.40	.13	3.08	.002
	Uleg. ojca	.21	.51	.13	3.97	.00009
	Zad. ojca	.16	.23	.10	2.24	.03
	W. wolny		–4.41	1.90	–2.32	.02
Współczynnik korelacji wielokrotnej: $R = .41$ Współczynnik wielokrotnej determinacji: $R^2 = .17$ Istotność równania: $F(8.414) = 1.58$; $p < .00001$ Błąd std. estymacji: 4.12						

Legenda: A–O – postawa akceptacji–odrzućenia. Niek. – postawa niekonsekwentna. Ochr. – postawa ochraniająca; Agr. – strategia agresji; Uleg. – strategia uległości; Unik. – strategia uniku; Zad. – strategia zadaniowa.

nik regresji ujemny), nadmiernie ochraniająca postawa ojca, niekonsekwentna postawa ojca oraz percepowane przez chłopców strategie radzenia sobie rodziców w sytuacjach konfliktu społecznego: strategia uległego radzenia sobie matki i ojca, strategia zadaniowego radzenia sobie matki i ojca oraz strategia unikowego radzenia sobie ojca. Współczynnik determinacji wielokrotnej $R^2 = .17$ wskazuje, że 17% wariacji zmiennej zależnej „strategia uległego radzenia sobie chłopców” zostało wyjaśnionych oddziaływaniem przyjętego zespołu zmiennych niezależnych. Pozostałe zmienne uwzględnione w badaniu okazały się nieistotnymi wyznacznikami strategii ulegania w grupie chłopców. Jak się okazuje, może istnieć stosunkowo wiele innych zmiennych współdeterminujących strategię uległego radzenia sobie u chłopców. Wyniki przepro-

wadzonych analiz świadczą o tym, że ojcowie wchodzi w pozytywne relacje ze swoimi synami, są zainteresowani ich poczynaniami, bronią ich przed kłopotami, wyręczają w trudnych sytuacjach i starają się usunąć z ich doświadczenia rozczarowanie, niepokój, a jednocześnie, nie rozumiejąc rodzących się u nich nowych potrzeb, w szczególności potrzeby autonomii, samodzielności i współdecydowania o swoich sprawach, nie zachęcają ich do konfrontacji z różnymi sytuacjami życiowymi i przyjmowania odpowiedzialności za własne działania. Warto również zwrócić uwagę na ujawniony w badaniach fakt, że stosunek ojców do synów w percepcji chłopców wykorzystujących w sytuacji konfliktu strategię uległości jest zmienny. Zależy on od chwilowego nastroju, samopoczucia i spraw osobistych. Swój stan emocjonalny ojciec przenosi

na relację z synem. Postawa akceptacji, zaangażowania się w sprawy dziecka przeplata się z ignorowaniem jego spraw, krzykliwością, deklarowaniem ograniczeń i kar. Analiza wyników badań ujawniła także, iż uległe wzory reagowania na sytuacje konfliktu społecznego chłopiec znajduje w zachowaniu matki i ojca w sytuacjach ich rozbieżności dążeń. Jak widać, nasilenie strategii uległości w sytuacji konfliktu chłopca pozostaje w liniowym związku ze stopniem frustracji potrzeby samorealizacji i brakiem stabilności w postępowaniu ojca oraz dostarczaniem chłopcu wzorów uległego reagowania ojca i matki na sytuacje konfliktu.

DYSKUSJA I PODSUMOWANIE WYNIKÓW BADAŃ

Analiza wyników badań ujawniła, że matki dziewcząt i chłopców wykorzystujących agresywną strategię radzenia sobie w sytuacji konfliktu społecznego w percepcji własnych dzieci są chłodne emocjonalnie, nie okazują ciepła uczuciowego, są wrogo ustosunkowane, deprecjują potrzeby emocjonalne i unikają kontaktu ze swym dorastającym dzieckiem. Jest interesujące, że stosunek emocjonalny matki do syna jest zmienny, zależny od chwilowego nastroju, samopoczucia czy innych spraw osobistych, niekoniecznie związanych z życiem rodzinnym. Nadmierny dystans uczuciowy, niechęć, wrogość matki przeplatają się z nawiązywaniem kontaktu emocjonalnego z synem. Świadczy to o niezrównoważonym podejściu emocjonalnym matki wobec syna. Można przypuszczać, że doświadczenie niestabilności emocjonalnej (koncentracja i dystans uczuciowy) w relacjach z matkami stabilizuje u synów chwiejność emocjonalną w relacjach społecznych. W sytuacjach konfliktowych chłopcy mogą ujawniać podwyższony poziom wrogości i agresji (por. Kobak, Sceery, 1988; Obuchowska, 2001). Ponadto z badań wynika, iż matki stosujące strategię opartą na agresji przyczyniają się do modelowania u chłopców wykorzystywanej w sytuacji konfliktu społecznego strategii polegającej

na agresywnym zachowaniu. Matki dostarczają chłopcom agresywnych wzorów reagowania na konflikt. Uczą się oni tych wzorów przez obserwowanie zachowań matki w warunkach zagrożenia realizacji jej własnych dążeń. Nasuwa się tu przypuszczenie, iż w grupie chłopców znaczenie w kształtowaniu strategii agresji mają cechy osobowe matki, z którą się utożsamiają, a nie zgodność płci modela i osoby identyfikującej (por. Rychlak, Legerski, 1967; Wolińska, 2000). Ogólnie należy sądzić, iż brak zrównoważonej więzi emocjonalnej z matką, deprecjacja potrzeby miłości, bezpieczeństwa i przynależności emocjonalnej oraz dostarczenie dorastającym wzorów agresywnego reagowania matki na sytuacje konfliktu społecznego są ważnym czynnikiem agresywnym w rodzinie.

Badania wykazały, iż unikowy sposób reagowania na napięcie emocjonalne, powstający w sytuacji konfliktu społecznego, kształtuje się w sytuacji wychowawczej, w której matkę cechują dominacja, chęć kierowania i podporządkowania życia dorastających córek własnym wzorcom i wymaganiom. Matki dziewcząt wykorzystujących w działaniu strategię unikową są przez córki postrzegane jako uważające się za autorytet we wszystkich sprawach dziecka. Zgodnie ze sztywno przyjętym przez siebie modelem wychowania, matka traktuje córkę bezwzględnie. Wprowadza ona ścisłe zarządzenia i żąda bezwzględnego ich przestrzegania. Perfekcjonistycznie podchodzi do oceny wykonywanych przez córkę obowiązków i zadań, nie licząc się z jej możliwościami. Surowo egzekwuje wykonanie swoich poleceń, nie toleruje rozbieżności między postępowaniem i osiągnięciami córki a własnymi oczekiwaniami. Akceptuje tylko te poczynania córki, które są zgodne z jej wymaganiami. Taka postawa matki koliduje z potrzebami córki, w szczególności z potrzebą afiliacji, autonomii, samodzielności i współdecydowania. Jeśli dorastająca dziewczyna nie jest w stanie reagować oporem wobec matki, to systematyczne korygowanie i krytyka prowadzą do braku inicjatywy, bierności i wycofania się z sytuacji wymagających zaangażowania (por. Oleś i in., 1992). Wydaje się, że

matka ustalająca wiele zasad, wymagań, których córka musi przestrzegać, przy systematycznej dezaprobatie i krytyce, oraz niepozostawiających córce inicjatywy w działaniu ma istotny wpływ na kształtowanie strategii unikowej stosowanej w sytuacji konfliktu społecznego przez nastolatkę. Ponadto analiza wyników badań ujawniła chłód uczuciowy między matką a synem czy wręcz ubóstwo uczuć pozytywnych. Chłopiec nie odczuwa ciepła, satysfakcji w obcowaniu z matką. Odbiera ją jako osobę chłodną, niedostrzegającą jego problemów i potrzeb. Ogólnie chłopiec nie doznaje troski macierzyńskiej oraz zainteresowania jego sprawami i poczynaniami. W relacjach z matką towarzyszy mu poczucie osamotnienia, jest zorientowany na samego siebie i dystansuje się od problemów (Borecka-Biernat, 2001). Ogólnie rzecz ujmując, im większa deprivacja potrzeby społeczno-emocjonalnej, spowodowana nieprawidłowymi relacjami z matką, tym większa skłonność u dziecka do wycofywania się z sytuacji konfliktu społecznego. Wycofując się z relacji z rodzicem, dorastający nastawia się na zwalczanie przykrych emocji lub na dystansowanie się od przeżywanego dyskomfortu psychicznego (por. Radziwiłłowicz i in., 2005). Należy również odnotować, że matki stosujące strategię opartą na unikaniu przyczyniają się do modelowania u chłopców strategii polegającej na unikowym zachowaniu, wykorzystywanej w sytuacji konfliktu społecznego. Matki dostarczają chłopcom unikowych wzorów reagowania na konflikt. Uczą się oni tych wzorów przez obserwowanie zachowań matki w warunkach zagrożenia realizacji jej własnych dążeń. Nasuwa się tu przypuszczenie, iż w grupie chłopców znaczenie w kształtowaniu strategii unikowej mają cechy osobowe matki, z którą się utożsamiają, a nie zgodność płci modelu i osoby identyfikującej (por. Rychlak, Legerski, 1967). Opierając się na powyższych wynikach, można stwierdzić, iż deprivacja potrzeby miłości, bezpieczeństwa i przynależności emocjonalnej oraz dostarczenie chłopcom wzorów unikowego reagowania na sytuacje konfliktu społecznego są ważnym czynnikiem sprzyjającym rozwojowi strategii

radzenia sobie polegającej na unikaniu sytuacji konfliktowej przez chłopców.

W toku analizy stwierdzono, że źródłem strategii uległego radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego w środowisku rodzinnym jest klimat sprzyjający wymianie uczuć, poglądów. Matka wchodzi w pozytywne relacje z córką, poświęca jej wiele uwagi, interesuje się jej sprawami i stara się jej pomóc w ważnych dla niej sprawach. Stosunki matki z córką układają się na płaszczyźnie partnerskiej. Z kolei ojciec dorastającego syna traktuje go jako osobę wymagającą ciągłej troski i opieki. Nie wierzy, że może on prawidłowo funkcjonować bez jego bezpośredniej bliskości, pomocy i wsparcia. Nie wyraża aprobaty dla prób samodzielnego rozwiązywania własnych problemów przez syna, narzuca mu swoje zdanie. Z niepokojem, lękiem odbiera przejawy autonomii w postępowaniu chłopca. Jak widać, taka postawa ojca koliduje z potrzebą niezależności chłopca, z identyfikowaniem się przez niego ze stereotypem kulturowym roli męskiej. Można przypuszczać, że przesadne angażowanie ojca we wszystkie sprawy syna utrudnia zdobycie mu umiejętności samodzielnego radzenia sobie w warunkach konfliktowych. Warto również zwrócić uwagę na ujawniony w badaniach fakt, że matki/ojcowie wykorzystują w sytuacji konfliktu społecznego strategię ulegania. Oznacza to, że matka/ojciec spostrzegana/-ny jest jako stosująca/-y w sytuacjach rozbieżności dążeń strategię opartą na uległości przyczynia się do modelowania u dziewcząt/chłopców strategii polegającej na uległym zachowaniu, wykorzystywanej w sytuacji konfliktu społecznego. Podobieństwo strategii radzenia sobie w sytuacjach konfliktu społecznego u rodziców i dzieci dorastających wskazuje na nabywanie strategii ulegania w radzeniu sobie dorastającego na drodze społecznego uczenia się poprzez obserwację i wzorowanie się na rodzicu. Powołując się na mechanizm identyfikacji dzieci z rodzicami tej samej płci, można stwierdzić, że dziewczęta/chłopcy identyfikują się z matkami/ojcami, więc ich główny wzór reagowania na konflikty silnie oddziałuje na kształtowanie się stra-

tegi radzenia sobie w sytuacjach rozbieżności dążeń córek/synów. Wyniki te są zbliżone z wynikami uzyskanymi przez Hannę Liberską (2002). W trakcie przeprowadzonych badań autorka zaobserwowała, że młodzież o silnej identyfikacji z rodzicami, funkcjonującymi jako modele do naśladowania, w obliczu trudności często deprecjonuje ważność celu i rezygnuje z własnych zamierzeń.

Na zakończenie rozważań trudno nie zauważyć, że dorastające dzieci niedoświadczające w swoim w środowisku wychowawczym

akceptacji, otwartości na ich sprawy, uznania swobody aktywności i poszanowania ich praw oraz wzorca zachowania aktywnego osób znaczących, dążącego do realnego rozwiązania konfliktu, nie potrafią radzić sobie w sposób skuteczny z sytuacjami konfliktowymi. Tak więc rozumienie determinantów reakcji na sytuację konfliktu społecznego jest konieczne przy opracowaniu i realizacji strategii wychowawczych, kreujących jednostkę radzącą sobie w sposób konstruktywny z sytuacją konfliktu społecznego.

BIBLIOGRAFIA

- Balawajder K. (2010), Zachowania uczestników konfliktu interpersonalnego [w:] D. Borecka-Biernat (red.), *Sytuacje konfliktu w środowisku rodzinnym, szkolnym i rówieśniczym. Jak sobie radzą z nimi dzieci i młodzież?*, 137–179. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Bandelow B. (2011), *Nieśmiałość. Czym jest i jak ją pokonać*. Sopot: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Borecka-Biernat D. (2001), *Zachowanie nieśmiałe młodzieży w trudnej sytuacji społecznej*. Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”.
- Borecka-Biernat D. (2012), Kwestionariusz strategii radzenia sobie młodzieży w sytuacji konfliktu społecznego. *Psychologia Wychowawcza*, 1–2, 86–118.
- Bryłka R. (2000), Wpływ rodziny na powstawanie agresji u dzieci. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 9, 47–50.
- Cywińska M. (2005), Przyjaźń i konflikty. *Życie Szkoły*, 1, 4–9.
- Czerwińska-Jasiewicz M. (2003), Społeczno-kulturowe podejście do dorastania [w:] A. Jurkowski (red.), *Z Zagadnień współczesnej psychologii wychowawczej*, 208–226. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Dąbrowski M. (1991), *Praktyczna teoria negocjacji*. Warszawa: Wydawnictwo „Sorbog”.
- Frączek A. (2003), Wszystko o twojej agresji. *Charaktery*, 7, 28–30.
- Gurba E. (2006), Relacje: rodzice–dorastające dzieci w ocenie rodziców i ich dorastających dzieci. *Psychologia Rozwojowa*, 12, 1, 81–90.
- Guszkowska M., Gorący A., Rychta-Siedlecka J. (2001), Ważne zdarzenia życiowe i codzienne kłopoty jako źródło stresu w percepcji młodzieży. *Edukacja Otwarta*, 4, 155–164.
- Harwas-Napierała B. (1995), *Nieśmiałość dorosłych. Geneza – diagnostyka – terapia*. Poznań: Wydawnictwo Fundacji Humaniora.
- Honess T., Charman E., Zani E., Cicognani E., Xerri M., Jackson A., Bosma H. (1997), Conflict between parents and adolescents: Variation by family constitution. *British Journal of Developmental Psychology*, 15, 367–385.
- Januszewska E. (2001), Style reagowania na stres w kontekście postaw rodzicielskich. Badania młodzieży w okresie adolescencji [w:] D. Kornas-Biela (red.), *Rodzina: źródło życia i szkoła miłości*, 311–344. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Jaworski R. (2000), Konflikt pokoleń w okresie adolescencji. Psychologiczne aspekty radzenia sobie ze stresem [w:] R. Jaworski, A. Wielgus, J. Łukjaniuk (red.), *Problemy człowieka w świecie psychologii*, 27–54. Płock: Wydawnictwo Naukowe NOVUM.
- Kobak R., Sceery A. (1988), Attachment in late adolescence: working models, affect regulation, and representations of self and others. *Child Development*, 59, 135–146.

- Kobus K., Reyes O. (2000), A descriptive study of urban meican american adolescents' perceived stress and coping. *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 22, 163–178.
- Kossewska J. (1995), Młodzież studiująca i stres: problemy stresotwórcze i sposoby radzenia sobie ze stresem. *Roczniki Komisji Nauk Pedagogicznych*, XLVIII, 115–129.
- Krzyżko M. (1999), Styl atrybucyjny a sposoby radzenia sobie młodzieży w trudnych sytuacjach szkolnych i pozaszkolnych [w:] W. Kojas, R. Mrózka, R. Studenski (red.), *Młodzież w sytuacjach zmian gospodarczych, edukacyjnych, społecznych i kulturowych*, 265–276. Cieszyn: Wydawnictwo UŚ Filia w Cieszynie.
- Lachowska B. (2010), Style rozwiązywania konfliktów i ich efekty w relacji między rodzicami i adolescentami – prezentacja narzędzi pomiaru [w:] D. Borecka-Biernat (red.), *Sytuacje konfliktu w środowisku rodzinnym, szkolnym i rówieśniczym. Jak sobie radzą z nimi dzieci i młodzież?*, 180–206, Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Leary M., Kowalski R. (2001), *Lęk społeczny*. Gdańsk: GWP.
- Lejman M. (1987), *Sytuacje stresowe w środowisku szkolnym i rodzinnym*. Częstochowa: IKN w Warszawie ODN w Częstochowie.
- Liberska H. (2002), Rola identyfikacji z rodzicami dla rozwoju dziecka w okresie dojrzewania. *Małżeństwo i Rodzina*, 1, 48–53.
- Liberska H., Matuszewska M., Freudenreich D. (2013), Percepcja postaw rodzicielskich matek i ojców a zachowanie agresywne dorastających córek i synów [w:] D. Borecka-Biernat (red.), *Zachowanie agresywne dzieci i młodzieży. Uwarunkowania oraz możliwości ich przezwyciężania*, 78–98. Warszawa: Wydawnictwo Dyfin.
- Łukaszewicz M. (2002), Wpływ postaw rodzicielskich na poziom agresywności młodzieży. *Wychowanie Na Co Dzień*, 7–8, 14–16.
- Matuszewicz Cz. (1997), Konflikty w zespołach uczniowskich [w:] W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, 285–287. Warszawa: Fundacja Innowacja.
- Miłkowska G. (2012), *Agresja w okresie dorastania – charakterystyka, przejawy, przeciwdziałanie* [w:] Z. Izdebski (red.), *Zagrożenia okresu dorastania*, 91–110. Zielona Góra: Oficyna Wydawnicza Uniwersytetu Zielonogórskiego.
- Miłkowska-Olejniczak G. (2002), Szkolne uwarunkowania zachowań agresywnych dzieci i młodzieży [w:] A. Doliński (red.), *Modelowe rozwiązania działalności profilaktycznej w grupach dzieci i młodzieży*, 57–70. Zielona Góra: Komenda Chorągwi Ziemi Lubuskiej ZHP.
- Montemayor R. (1983), Parents and adolescents in conflict: All families some of the time and some families most of the time. *Journal of Early Adolescence*, 3, 83–103.
- Obuchowska I. (2001), Agresja dzieci w perspektywie rozwojowej [w:] M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*, 45–59. Warszawa–Poznań: Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej.
- Oleś M. (1998), *Asertywność u dzieci*. Lublin: TN KUL.
- Oleś M., Januszewska E., Steuden S. (1992), Osobowościowe uwarunkowania reakcji na sytuacje frustracyjne u dzieci neurotycznych i zdrowych [w:] A. Januszewski, P. Oleś, T. Witkowski (red.), *Wykłady z psychologii w KUL*, 6, 347–362.
- Olweus D. (1980), Familial and temperamental determinants of aggressive behavior in adolescent boys: A causal analysis. *Developmental Psychology*, 16, 644–666.
- Ostrowska K. (2002), *Kwestionariusz A-R. Podręcznik*. Warszawa: CMPP-P.
- Pisula E., Baum M. (1992), Jak dzieci radzą sobie ze stresem. *Edukacja i Dialog*, 8, 11–14.
- Plewicka Z. (1977), Sytuacje konfliktowe uczniów w szkole [w:] M. Tyszkowa (red.), *Zachowanie się młodzieży w sytuacjach trudnych i rozwój osobowości*, 37–50. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Plopa M. (1983), Funkcjonowanie społeczno-emocjonalne młodzieży a percepcja postaw matek i ojców. *Psychologia Wychowawcza*, 2, 129–142.
- Plopa M. (1987), Skala postaw rodzicielskich. *Psychologia Wychowawcza*, 5, 552–567.
- Polak K. (2010), Uczeń w sytuacji konfliktów szkolnych [w:] D. Borecka-Biernat (red.), *Sytuacje konfliktu w środowisku rodzinnym, szkolnym i rówieśniczym. Jak sobie radzą z nimi dzieci i młodzież?*, 23–39. Warszawa: Difin.
- Poraj G. (2002), *Agresja w szkole. Przyczyny, profilaktyka, interwencje*. Łódź: Oficyna Wydawnicza „Edu-kator”.

- Radziwiłłowicz W., Chojnacka-Szawłowska G., Liczmańska M., Chodorowski Z., Salamon M., Waldman W., Sein Anand J. (2005), Poczucie sensu życia i jego psychospołeczne uwarunkowania wśród młodzieży dokonującej próby samobójczej [w:] M. Płopa (red.), *Człowiek u progu trzeciego tysiąclecia. Zagrożenia i wyzwania*, 1, 379–398. Elbląg: Wydawnictwo Elbląskiej Uczelni Humanistyczno-Ekonomicznej.
- Ratzke K., Sanders M., Diepold B., Krannich S., Cierpka M. (1997), Über Aggression und Gewalt bei Kinder in unterschiedlichen Kontexten. *Praes, Kinderpsychologie, Kinderpsychiatrie*, 46, 153–168.
- Rostowska T. (1993), Rola modelowania w procesie socjalizacji dziecka w rodzinie. *Problemy Rodziny*, 3, 33–37.
- Rostowska T. (1997), Zgodność strategii radzenia sobie ze stresem u rodziców i ich dorosłych dzieci [w:] J. Rostowski, T. Rostowska, I. Janicka (red.), *Psychospołeczne aspekty rozwoju człowieka*, 389–399. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rychlak J., Legerski A. (1967), A sociocultural theory of appropriate sexual role identification and level of personal adjustment. *Journal of Personality*, 1, 36–38.
- Sikora R., Pisula E. (2002), Przyczyny stresu i strategie radzenia sobie ze stresem u młodzieży w wieku 14–16 lat. *Polskie Forum Psychologiczne*, 2, 110–122.
- Trylińska-Tekielska E. (2005), *Konflikty w systemie rodzinnym: dorastająca młodzież i osoby dla niej znaczące*. Warszawa: Wydawnictwo ERDA.
- Tyszkowa M. (1977), Zachowanie się dzieci i młodzieży w sytuacjach trudnych. Teoretyczno-metodologiczne podstawy badań [w:] M. Tyszkowa (red.), *Zachowanie się młodzieży w sytuacjach trudnych i rozwój osobowości*, 7–17. Poznań: Wydawnictwo UAM.
- Tyszkowa M. (1986), *Zachowanie się dzieci w sytuacjach trudnych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Tyszkowa M. (1997), Odporność psychiczna [w:] W. Pomykało (red.), *Encyklopedia pedagogiczna*, 475–478, Warszawa: Fundacja Innowacja.
- Urban B. (2005), *Zachowania dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Wojciszke B. (2000), Relacje interpersonalne [w:] J. Strelau (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*, 3, 147–186. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Wolińska J. (2000), *Agresywność młodzieży. Problem indywidualny i społeczny*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Wrześniewski K. (1996), Style a strategie radzenia sobie ze stresem. Problemy pomiaru [w:] I. Heszen-Niejodek, Z. Ratajczak (red.), *Człowiek w sytuacji stresu. Problemy teoretyczne i metodologiczne*, 44–64. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Ziemska M. (1973), *Postawy rodzicielskie*. Warszawa: Wiedza Powszechna.
- Zimbardo P. (2002), *Nieśmiałość. Co to jest? Jak sobie z nią radzić?* Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.